

Croatia 42/43/44/1995-6.

Izvorni znanstveni članak

Ivan Jurčević
(Pedagoški fakultet, Osijek)

**JAT U HRVATSKOGLAGOLJSKIM TISKANIM
BREVIJARIMA**

UDK 801.44

Na veliku broju promatranih ostvaraja jata u tekstovima Psaltira i Sanktorala pokazuje se odnos između grafema \acute{e} i njegovih refleksa i , e . U radu se donose rezultati proučavanja ikavsko-ekavskog refleksa jata u 117 različitih korijenskih/leksičkih morfema te u svim gramatičkim kategorijama u kojima se ostvaruje jat sa svojim refleksima.

I. PISANJE JATA

U svim tekstovima hrvatskoglagoljskih tiskanih brevijara nalazimo grafem *jat* pisan na mjestu etimološkog *jata*:

priběžiče KosBarBz 17,3; 103,18; *poběžje* Kos 257d; *běžja* Bar 449d; *iscěli* KosBarBz 6,3; 40,5; *cěnu* Bar 416b; *črěva* KosBarBz 21,10; Kos 300b; *děla* KosBarBz 110,2; *dělatelji* Kos 342c; *na dřevě* Bar 287d; *grěhb* KosBarBz 108,14; *grěhi* Kos 233b; *gněvan* Bar 294b; *hlěba* Kos 104,40; *iměhota* Kos 233d; *krěpost* KosBarBz 110,6; *krěpki* Kos 257d; *kolěnu* 290a; *lěto* KosBarBz 73,17; *lěpotuju* Bar 291a; *města* KosBarBz 102,16; Kos 241d; *něst* KosBarBz 146,5; Kos 241d; *obrětb* KosBarBz 88,21; *prěd* Kos 37,10; Bar 53,5; *rěki* (Apl.) KosBarBz 106,33; *sěditi* KosBarBz 28,10; *stěna* Bar 293d; *utěšista* Kos 22,4; *utěšajučago* Bar 68,21; *trpěti* Bar 450a; *věrovahb* Kos 115,10; *věrho* Bar 18,8; *věru* Kos 232d; *věki* Bar 422b; *zrěše* Kos 257d; *zvěremb* Bar 422d; *želěznimi* Kos 339b.

Umjesto izvornoga *jata* vrlo često dolaze njegovi refleksi *i*, *e*, i to ne baš jednako često u svim dijelovima korpusa. Stoga sam posebno u Psaltiru, posebno u Sanktoralu, prebrojio (gotovo) sve ostvaraje *jata*.

U Psaltiru Kosinjskog brevijara našao sam ukupno 1068 slučaja bilježenja *jata* i njegovih zamjena. Od toga je broja 450 puta upotrijebljen glagoljički grafem **Ĭ**, a 618 puta slovni znakovi iže (**ѣ**) i estъ (**Ѡ**), odnosno (**Ѣ**)¹, ili 42,13% primjera otpada na **Ĭ** (ě), a 57,86% na njegove reflekse. U Baromićevu je Psaltiru stanje drukčije: od 1364 potvrda *jata* 1104 ih je pisano slovom (**Ĭ**) ě, a samo 258 puta označeni su njegovi refleksi. Tablični prikaz to najbolje pokazuje:

Tablica br. 1

	GRAFEM JAT (Ĭ)	REFLEKSI JATA (<i>i</i> , <i>e</i>)	UKUPNO
KosPs	450 (42,13%)	618 (57,9%)	1068
BarPs	1104 (81%)	260 (19%)	1364

¹ O uporabi dviju vrsta slova *e* više ću govoriti na drugome mjestu.

Sličan je i odnos među sanktoralima:

Tablica br. 2

	GRAFEM JAT (Ǧ)	REFLEKSI JATA (<i>i, e</i>)	UKUPNO
KosSnk	85 (20,5%)	330 (79,5%)	415
BarSnk	234 (62,56%)	140 (37,43%)	374

Iz podataka se vidi da Baromić u Psaltiru četverostruko češće rabi grafem Ǧ nego refleksse *i, e* – 1104 : 260 ili: (4,2 : 1) , a u Kosinjskom su češće bilježeni refleksi tako da nalazimo 618 potvrda za *i, e*, a 450 za grafem Ǧ, ili: (1,37 : 1), ali sada u korist refleksa. Stoga će za proučavanje *jata* biti zahvalniji tekstovi Kosinjskog brevijara.

Glagoljičkim se grafemom *ǧ*, osim etimološkoga *jata*, bilježi sekvenca /*ja*/, i to na početku riječi:

ǧ (Apl.sr.r.) KosBarBz 77,5; 77,6; 118,152; Kos 232c; *ǧko* KosBarBz 1,6; 4,4; 6,9; 8,2; 9,5 ... itd. *ǧrostiju* KosBarBz 2,5; *ǧviti* KosBarBz 4,6; kao i iza vokala: *suetnaǧ* Kos 4,3; *blagaǧ* Kos 4,6; *v laǧteliħ* Bar 9A,8; *zlaǧ* Bar 11,3; *olǧǧ* KosBarBz 4,8; *nadǧǧ se* KosBarBz 12,6; *uboǧše se* KosBarBz 13,5; *boǧžni* KosBarBz 13,5; *moǧ* Bar 300d; *ponošeniǧ* KosBarBz 14,3; *priǧt* KosBarBz 17,17; *mišleniǧ* Bar 300d; *nuǧh(u) se* KosBarBz 37,13; *suǧ* KosBarBz 40,7.

Ne samo za grafiju nego i za rješavanje problema u vezi s izgovorom *jata* zanimljivo je i indikativno pisanje grafema *jat* na mjestu etimološkog *e*:

dǧsnici KosBarBz 15,11; *dǧsnuju* Bar 91,7; *ǧudǧsa* Kos 71,18; 106,15; *ǧudǧse* Kos 233d; *rǧčeno* Kos 237b; *Pǧtra* Kos 232d; *veseliǧ* Kos 15,11; *ǧǧ* 101,28; *nǧ* Kos 7,3 16,4; 14,1; 102,10 ...; *izvǧdi* Kos 141,8; *v ǧudǧseħ* Bar 118,27; *nǧ* Bar 13,3; *sǧlnie* Bar 103,11; *nebǧskimi* Bar 422a; *bǧskonačnuju* Bar 456b; itd. kao i na mjestu *e* (< *ǧ*): *imǧ* Kos 115,17; 128,8; *imǧni* Kos 134,3; *hotǧ* Kos 5,5; *klǧtvu* Kos 104,9; *klǧt se* Kos 23,4; *mǧ* Kos 85,17; 139,9; *sǧ* Kos 118,8; *smǧtetiħ* Kos 2,5; *lǧd* Kos 257d; *lǧdomħ* Kos 257d; *telǧsa* Kos 257d; *telǧsni* Kos 342c; *v' vrimǧ* Bar 70,9; *svǧtago* Bar 288a;

Ovo međusobno zamjenjivanje grafema *ǧ* i *e* upućuje na bliskost ili istovjetnost njihova izgovora, odnosno na težnju prema ekavskoj fonaciji *jata*, o čemu će biti više u poglavlju Ikavsko-ekavski refleks *jata*. Ima, doduše vrlo malo, i primjera bilježenja grafema *jat* na mjestu etimološkoga *i*: *obǧdu me psi* Kos 21,4; *lǧcu* Kos 16,5; *Pǧniesħ* Bar 105,30 (Kos: *Pinies*; Sin: *Finiesħ*; Vg: *Phinees*)

II. IKAVSKO-EKAVSKI REFLEKS JATA

Problem praslavenskoga glasa *jat*, posebice njegova razvitka i izgovornih vrijednosti, jedno je od najtežih, ali i najzanimljivijih pitanja slavistike. To je glas koji je svojim raznovrsnim reflektiranjem obilježio i razdijelio slavenske jezike međusobno, a neke je od njih i dijalektalno razlomio. O njegovu dvostrukom podrijetlu nema dvojbe – nastao je od indoeuropskoga dugog \bar{e} (lat. *sēmen* : prasl. *sēmę*; *vērūs* : *věra*) i dvoglasa *oi, ai* pod uzlaznom intonacijom (**genai* : *ženě*, **loisa* : *lěha*). Znanstvenici se slažu da dva *jata*, različita po podrijetlu, u početku nisu imala jednaku artikulaciju – onaj prvi (\check{e} < \bar{e}) bio je diftong, a drugi (\check{e} < *oi, ai*) monoftong. Tek će se kasnije izjednačiti. *Jat* je jedan od jedanaest praslavenskih vokala koji je pripadao prednjem nizu s izgovornim mjestom između *e* i *a* i vrijednošću /e¹/. Tako je bilo do druge polovice XI. st., kada sve više jača težnja za pojednostavnjivanjem i rasterećivanjem vokalnoga sustava kojoj je podlegao i glas *jat*. Najprije je potisnut sa svoga starog artikulacijskog mjesta i pomaknut na položaj između vokala *e* i *i*, a izgovorna mu je vrijednost bila zatvoreno /e²/. Defonemizacija *jata* i njegovo istiskivanje kao zasebna fonema iz glasovnoga sustava završena je vrlo rano – prema D. Malić, već koncem XII. st. Do tog je zaključka došla proučavanjem Povaljske listine kao jezičnog spomenika iz 1250. god., o kojem drži da je "izuzetno važan pokazatelj defonologizacije *jata* na srednjodalmatinskom području, a paralelnost te pojave na Povaljskom pragu svjedoči o završenosti toga procesa čak već krajem 12. st."³

Različiti su čimbenici utjecali na izgovor glasa *jat*. Bila je to u prvom redu fonološka okolina, pa duljina sloga u kojem se nalazio *jat*, kao i druge zakonitosti pojedinih slavenskih jezika. Svugdje je i uvijek, može se reći, *jat* imao p r i l a g o d l j i v u artikulaciju. Tom će prilagodljivošću biti obilježeni i svi kasniji njegovi refleksi koji se kreću u rasponu između vokala *e* i *i*. Osnovni refleksi *jata* u štokavskom narječju jesu: ikavski – \check{e} > *i*; ekavski – \check{e} > *e*; ijekavski – \check{e} > *ije, je*. U kajkavskom je *jat* zamijenjen glasom *e*, a u čakavskom se on odrazio kao *e* ili *i*, a u nekim govorima i k a o o b o j e. Zanimljivo je i dosta zagonetno što u čakavskim govorima na sinkronijskoj i dijakronijskoj razini supostoje ravnopravno ikavski i ekavski refleks *jata*. Stoga će od svih pitanja u vezi

² U ovom se slažu rezultati najnovijih istraživanja J. VRANE, E. HERCIGONJE, S. DAMJANOVIĆA i drugih sa stavovima V. JAGIĆA koje je iznio još 1882. u: *Die Umlauterscheinungen bei den Vocalen e, ě, ę in den slavischen Sprachen*, Archiv für slavische Philologie VI, Berlin 1882.

³ D. MALIĆ, *Povaljska listina kao jezični spomenik*, Znanstvena biblioteka Hrvatskoga filološkog društva 17, Zagreb 1988., str. 83.

s *jatom* za temu ovoga rada biti najvažnije pitanje bilježenja *jata* i njegovih zamjena u brevijarskim tekstovima, odnosno veza toga s njegovim refleksima u čakavskim govorima. Ovdje treba, slijedeći prof. Damjanovića, razlučiti dvoje: "Naime, jedna je stvar kako su u svojim govorima realizirali *jat* na mjestima gdje u tekstu nalazimo grafem *jat*, a druga je stvar kako su ga u tom tekstu čitali."⁴ Posebice se to odnosi na liturgijske tekstove, u koje je utjecaj narodnoga govora još teže prodirao nego u neliturgijske. Ipak, u zamjenjivanju staroga slavenskoga glasa *jat*, koji je u vrijeme nastanka ovih prijevodnih tekstova bio posve defonemiziran, ili još bolje reći, osobito u tome morao je govor ljudi koji su radili na tekstu bilo kao prevoditelji, priređivači ili slagari utjecati na izbor slovnoga znaka kojim su označivali *jat*, odnosno njegov refleks. Temeljito proučavanje *jata* s preciznim podacima o njegovim zamjenama u Prvotisku hrvatskoglagoljskoga brevijara moglo bi doprinijeti razrješavanju pitanja o mjestu tiskanja ove inkunabule, ili bar o glagoljaškoj sredini koja je bila zainteresirana za tu ediciju.

Lako je i na sam prvi pogled pa i usputnim proučavanjem utvrditi da je refleks *jata* u našem korpusu istraženih tekstova dvostruk – ikavsko-ekavski (*človik* Kos 8, 5; 87, 5; *človičasko* Kos 59,13; *miseć* Kos 80,4; *tri misece* BarBz 449d; *sikirami* KosBarBz 73,5; *delo* Kos 110,3; *dela* Kos 327d; *o delěh* Kos 103,31; *delaei* BarBz 14,2; *leta* 26,25; 89,9; *mesto* Kos 78,7; 103,8; *v mestě* Kos 342d itd. ili: *potribno* Kos 31,6 : *potrebno* BarBz 31,6; *siděi* Kos 9,5; *sideču* Kos 343b : *sedečei* Kos 106,10; *sediti* Kos 46,9; *proseděše* Bar 422d; *sedomb* KosBarBz 136,1; *v adi* Kos 6, 6; *o gresi* Kos 37,19; *v živ(o)ti* Kos 103,33; *v gl(a)se trubne* Kos 150,3; *na m(ě)ste* 101,22; *o greseh* Kos 140,4; *v pravdi* Bar 4,2; *v mnozih městih'* BarSnk 453a ...). Stoga ću u ovom radu najprije statistički utvrditi omjer jednoga i drugoga refleksa, a zatim proučiti uvjete pod kojima se praslavenski glas *jat* razvio u *i* odnosno *e*. Cjelokupnu sam građu pa tako i svoje promatranje podijelio u dvije cjeline. Prva obuhvaća *jat* u korijenskim, a druga *jat* u gramatičkim morfemima. Mnoge su riječi u tekstu kraćene pa je često ispušten i *jat*. Takvi služajevi nisu uzimani u razmatranje kao ni oni u kojima je etimološki *jat* označen grafemom *jat* (Ɑ). Te primjere u statističkoj obradi promatram posebno i ne uključujem ih ni u kakva tumačenja.⁵ Za proučavanje ostaju samo primjeri u kojima mjesto etimološkog *jata* stoji grafem *e* (estь) ili grafem *i* (iže). Donosim najprije GRAĐU koja obuhvaća prvu cjelinu, tj. reflekse *jata* u korijenskim/leksičkim morfemima:

⁴ S. DAMJANOVIĆ, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskoga filološkog društva, knj. 15., Zagreb 1984., str. 60.

⁵ I. LUKEŽIĆ, *Čakavski ikavsko-ekavski aijalekt*, Izdavački centar Rijeka, 1990., str.15.

A) JAT U KORIJENSKIM/LEKSIČKIM MORFEMIMA
(Građa)

	Kos:	BarBz:
běd-	<i>bedi</i> (Npl.) 114,3;	<i>bedi</i> 118,143;
běg-	i: <i>pribižiče</i> 30,4; 31,7; 45,2; <i>pribiž(i)če</i> 93,22; <i>ubižastva</i> 306b; <i>pobiže</i> 301c; <i>izbigneši</i> 339a; <i>biža</i> 338d; e: <i>begstvo</i> 141,5; <i>izbežeši</i> 237a; <i>izbežal</i> 237a;	— —
běs-	i: — e: —	<i>bisomь</i> 454d; <i>besь</i> 384b; <i>besu</i> 384b;
besěd-	<i>beseda</i> 103,34;	—
blěd-	<i>bleda</i> 328b;	—
blěsk-	<i>bliskaeši se</i> 234a	<i>bliskaeši se</i> 287c;
bolě-	<i>bolezanь</i> 7,15; 9A,7; <i>bolezan</i> 12,2; <i>bolezniju</i> 30,11; <i>bolez(a)нь</i> 38,3; <i>b(o)lezan</i> 114,3;	<i>bolezan</i> 93,19; <i>bolezni</i> 456c;
brěm-	i: <i>brimena</i> 306c; e: <i>breme(e)нь</i> (Gpl.) 80,7	— —
čěl-	<i>iscelil</i> 29,3; <i>iscelajučago</i> 102,3; <i>isceli</i> (aor.) 106,20; <i>iscelae</i> 146,3;	— —
čěn-	<i>ceni</i> (Gsg.) 48,9	<i>ceni</i> 43,13; 48,9;
čěsar-	<i>cesari</i> 2,2; <i>cesarь</i> 9A,16; 23,7; 28,10; 59,9; <i>cesara</i> 17,51; <i>cesarstvo</i> 21,29; <i>včesari se</i> 233d; <i>cesaru</i> 234b; <i>cesarom</i> 323d; <i>cesarastviě</i> 328a; <i>cesara</i> 338d...itd. (33 pr.)	<i>cesarstviě</i> 45,7; <i>cesaru</i> 144,1; <i>cesarastvuetь</i> 383d; <i>cesara</i> 449c;
črěkv-	i: <i>k crikvi</i> 5,8; <i>crikve</i> (Gsg.) 21,23; <i>v crikvě</i> 21,26; 34,18; <i>crikavь</i> (Asg.) 25,5; <i>crikve</i> (Apl.) 26,4; <i>crikvi</i> 327c; 341c; <i>crikavь</i> 327c; 341d; 341d; <i>crikve</i> 327d; 341c; <i>crikvene</i> 341d... (29 pr.) e: <i>crekvi</i> 237c;	<i>crik(a)вь</i> 422a; — —
čvět-	<i>cvitnicь</i> 307a;	—

	Kos:	BarBz:
člově-	<i>človik</i> 8,5; 87,5; <i>človič(a)ski</i> 8,5; <i>človičaskie</i> 52,3; 145,3; <i>človik</i> (Gpl.) 233b; 233c; 259c; <i>človičaskago</i> 233c... (16 pr.)	—
čřev-	<i>črevn(a)go</i> 126,3; <i>čreva</i> 131,11; 138, 13; <i>čreva</i> 237c;	—
dě-	i: <i>n(a)diět(i) se</i> 117,8; <i>diěnjju</i> 258b; e: <i>odejut se</i> 108,29; <i>n(a)deėti se</i> 117,8; <i>deěniě</i> 234b	<i>diěniě</i> 453a; —
děd-	<i>didinu</i> 342b;	—
děl-	<i>na deli</i> 8,7; <i>v delěhь</i> 9,17; <i>po delomb</i> 27,4; <i>dela</i> 32,15; 105,35; 106,24; <i>del(a)jučei</i> 93,4; <i>del(a)niě</i> 103,23; <i>delo</i> 236d; <i>va dele</i> 242b; <i>dela</i> 327d... (23 pr.)	<i>delaei</i> 14,2; <i>dela</i> 138,14 <i>delěhь</i> 144,9;
děl(i)-	<i>razdeliše se</i> 34,16; <i>predel</i> 103,9; <i>razdel(iv)š(u)mu</i> 135,13; <i>razdelěnie</i> 135,13; <i>razdelit</i> 341d... (9 pr.)	<i>predeli</i> 147,14;
děv-	i: <i>divoikami</i> 328b; <i>divičaski</i> 306d; e: <i>devi</i> (Npl.) 44,15; <i>devi</i> (Gsg.) 236a; 237c; <i>deva</i> 343a; <i>devoju</i> 343b; <i>devstva</i> 306c; <i>devu</i> 307a... (17 pr.)	<i>divicu</i> 393a; <i>divoikami</i> 422d; <i>devu</i> 455c;
dřev-	<i>drevle</i> 70,20; <i>dreva</i> 103,16; <i>drevo</i> 104,33; <i>dreva</i> 148,9;	—
dvě-	i: <i>dvi</i> 341d; 342b; e: <i>dve</i> 258b;	<i>z dvima</i> 293a; —
gněv-	i: <i>gnivlivihь</i> 17,48; e: <i>prognevaet se</i> 2,12; <i>gnevaite se</i> 4,5; <i>gnevom</i> 6,2; <i>gneva</i> 7,12; 13,3; 17,16; <i>v prognevanii</i> 94,9; <i>progneva se</i> 339a; 343c... (29 pr.)	<i>gnev</i> 10,8; <i>gneva</i> 17,16; <i>gnevlivihь</i> 17,48; <i>gnevь</i> 77,21;
grěz-	<i>gnizdo</i> 83, 4;	<i>gnizdo</i> 83,4; 290d;
gorě-	i: <i>vzgoriše se</i> 17,9; <i>sag(o)ri se</i> (aor.) 38,4; <i>gorihu</i> 300c; e: <i>razg(o)reš(e) se</i> 117,12;	<i>vzgori se</i> (aor.) 416b; <i>gorehu</i> (impf.) 379a

	Kos:	BarBz:
grěh-	i: <i>grihi</i> 49,21; <i>griha</i> 50,4; <i>grih</i> 50,5; v <i>grisiħ</i> 50,7; <i>ot griħ</i> 50,11; <i>grihi</i> (Apl.) 84,3; <i>griħ</i> 108,7; <i>grišn(i)ci</i> 67,3; e: <i>grešn(i)ħ</i> 1,1; <i>greħ</i> 9A,15; <i>grešniki</i> 27,3; 138,19; 144,20; <i>s(a)grešu</i> 38,2; <i>grešn(i)ča</i> 108,2; <i>o gresi</i> 37,19; <i>o gresě</i> 39,7; <i>o greseh</i> 140,4; <i>greh</i> 234a; <i>pregrešenie</i> 341d; v <i>gresě</i> 306d... (29 pr.)	<i>grišn(i)ci</i> 1,5; <i>grišn(i)komь</i> 33,22; <i>griħ</i> 455d; <i>grešn(i)ci</i> 36,14; <i>grešniča</i> 54,4; <i>pregrešenie</i> 453b;
hlěb-	<i>hlebi</i> 147,17;	<i>hleb'</i> 126,2;
hotě-	i: <i>vshoti</i> 17,20; 40,17; e: –	– <i>vshoteše</i> 105,14;
imě-	i: <i>imie</i> (ptcp.) 37,15; e: <i>imeniě</i> 77,48; <i>imeše</i> 237a;	<i>imil'</i> 320b,14; <i>imet'</i> 136,9; <i>imenie</i> 77,48;
kolěb-	<i>vskolimb(a)še sě</i> 106,27;	<i>vskolibaše se</i> 106,27;
kolěn-	<i>kolene</i> 77,67; <i>kolene</i> (Gsg.) 237c;	–
krěp-	i: <i>kripak</i> 23,8; e: <i>ukrep(i)še</i> 37,20; <i>krepost</i> 42,2; 146,5; <i>krepostiju</i> 45,4; 102,20; <i>kreposti</i> 101,24; <i>ukrepleno</i> 233d; <i>krepečee</i> 241d; <i>kreplaše</i> 258b; <i>kreposti</i> 339a; <i>ukreplena</i> 306d;	<i>ukrepih' se</i> 12,5; <i>krepostiju</i> 45,4; <i>krepečee</i> 301a; <i>krepk(o)mь</i> 320a; <i>kreplaš(e) se</i> 450a;
lěč-:	<i>izliěh</i> 21,15; 41,5; <i>izliě</i> 44,3; <i>obliěl'</i> 88,46;	<i>izliěh</i> 21,15; <i>izliěħ</i> 41,5; <i>izliě</i> 44,3; <i>obliěľb</i> 88,46;
lěki	<i>leki</i> 257d; 300c;	–
lěp-	– <i>va vellepotě</i> 28,4; <i>vellep(o)tu</i> 144,5; 144,12	<i>lipu</i> (adj.) 293b; –
lěp(i)-	<i>priliplju se</i> 342c; <i>priliplena</i> 306d; <i>priliplaħ</i> 328a; <i>prilipleni</i> 328b;	<i>prilipiš(e) se</i> 25,21; <i>prilipih se</i> 118,31; <i>prilipi se</i> 293b; <i>priliplaħ</i> 422d;

	Kos:	BarBz:
lět-	<i>leta</i> ; 26,25; 89,9; <i>leti</i> 327,d32; <i>leto</i> 342d; <i>let</i> (Gpl.) 342d;	— —
lěva-	<i>izlivajući</i> 306a; 306c; <i>izlivae</i> 328b;	<i>izlivae</i> 422d;
lěz-	<i>prěлізу</i> 17,30;	<i>prelezu</i> 17,30;
měd-	<i>midenъ</i> 17,35; <i>midena</i> 106,16;	<i>midena</i> 106,16;
měn-	i: <i>primin(e)nъ</i> , 87,5; <i>vmineši</i> 143,3; <i>prěmīni</i> 343c,19; e: <i>izmenena</i> 76,11; <i>izmeneniem</i> 88, 52; <i>izmeniše</i> 105,20; <i>premenenъ</i> 237c; <i>vmenil</i> 237c; <i>izmenila</i> 343b;	<i>izmenena</i> 76,11; <i>izmenet se</i> 101,27; <i>prěmeni</i> 455b;
měr-	<i>mern(o)mъ</i> 77,54;	—
měsec-	<i>misecъ</i> 80,4; <i>miseca</i> 237a; 341c;	— <i>tri misece</i> 449d;
měst-	<i>mesto</i> 36,36; 78,7; 103,8; 108,4; <i>v meste</i> 83,7; <i>k mestu</i> 234c; <i>mesta</i> (Apl.) 236b; <i>v mesti</i> 301b; <i>v mestě</i> 342d; <i>umest(i)lъ</i> 342d; ... (17 pr.)	<i>mesto</i> 70,3; <i>na meste</i> 118,54; v... <i>mesti</i> 454b;
mlěk-	<i>mliko</i> 118,70;	—
mřěž-	i: <i>mrižu</i> 140,10; e: <i>mreže</i> 232d;	<i>mriže</i> 285c; —
mъně-	<i>mniъ</i> 327d; <i>mnihomъ</i> 301c;	<i>mniъ</i> 422b; <i>mnihomъ</i> 422d;
ně-	i: <i>niktože</i> 138,16; <i>nigdě</i> 301d; <i>nikoterago</i> 233d; <i>nikakože</i> 236d; 232d; <i>nikoterim</i> 300d; <i>nikčemuže</i> 301c; <i>nik(a)d</i> 328b; <i>nikie</i> 343a... (11 pr.) e: <i>inegdu</i> 232d;	<i>nikogda</i> 93,8; <i>niktože</i> 138,16; <i>nikoego</i> 287b; <i>nikakože</i> 291d; 416b; <i>nikčemuže</i> 384a; <i>nikada</i> 422d; <i>nikie</i> 454c (12 pr.) <i>negda</i> 18,12;
nědr-	<i>v nadržeh</i> 88,51;	<i>v nedrěhv</i> 88,51
němě-	<i>on(ě)mehъ</i> 38,3;	—

	Kos:	BarBz:
něs(m)	i: <i>nisut</i> 233a; 343a; e: <i>nestb</i> 37,4; 37,11; <i>nest</i> 54,20; 134,17; 145,3; <i>nes'tb</i> 103,25; <i>nesut</i> 232d;	<i>nisi</i> 20,3; 87,6; <i>nisut</i> 285d; 454d; <i>nisi</i> 290b; <i>nestb</i> 52,1;
obrět-	<i>obrete</i> 36,36; 83,4; <i>obretu</i> 114,3; 118,143; <i>obret</i> 114,3; 118,162; <i>obretom'</i> 131,6; <i>obretoše</i> 258a; <i>obrete</i> 301d; <i>priobretajuči</i> 306a;	—
oskodě-	<i>oskudeše</i> 89,9;	—
pěnez-	<i>pinezi</i> 301d (2x);	—
pěs.k-	—	<i>pesak</i> 77,27; <i>peska</i> 138,18;
pě(t)-	<i>s pesn(i)ju</i> 91,4; <i>vspeše</i> 105,12; <i>pesan</i> 148,14; <i>pes(a)n</i> 149,1; <i>peniě</i> 136,3;	—
plěn-	<i>plenš(i)m(i)</i> 105,46;	—
poběd-	<i>pobedili</i> 343b;	—
posět-	—	<i>poseti</i> 79,16; <i>posetit</i> 290b;
postěl-	<i>postelju</i> 6,7; <i>v postelah</i> 242a; <i>postelju</i> 300c;	—
před-	<i>pred</i> 5,5; 5,6; 9,20; 38,6; 68,21; 118,46; 141,3; 232c; 343a... <i>predb</i> 13,3; 108,14; 234b... <i>preda</i> 22,5; 72,16... <i>predložiše</i> 85,14; <i>predideta</i> 88,15... (88 pr.)	<i>pred</i> 5,9; 21,30; 78,10; 108,14; 115,15; 294a; 455c; <i>predb</i> 17,25; 137,1; 290d... <i>pred'</i> 285c; 454c; <i>pred'šad'</i> 378d... (89 pr.)
proděk-	<i>prodikovaše</i> 237b;	<i>prodikovaše</i> 292b; <i>prodikova</i> 293c; 294a; <i>prodikovati</i> 294a;
řed.k-	<i>retkaě</i> 259a;	—
řěk-	i: <i>v ricě</i> 65,6; <i>na ricě</i> 136,1; e: <i>na rekah</i> 88,26;	<i>na ricě</i> 136,1; <i>rike</i> (Gsg.) 293c; <i>ot reki</i> 71,8;

	Kos:	BarBz:
rěč-	i: <i>riči</i> 18,4; <i>v(e)leričev(a)lb</i> 54,13; e: <i>velerečivb</i> 11,4; <i>v(e)lerečev(a)še</i> 37,17;	<i>ot riči</i> 294a; <i>velerečiv</i> 11,14; <i>reči</i> (Apl.) 455c;
rěh-	<i>reše</i> 63,6; 242a; 343c; <i>rehb</i> 115,11;	—
rěš-	<i>razdrešiti</i> 101,21;	—
sěč-	i: <i>razišělb</i> 43,12; <i>vsiějuči</i> 64,11; <i>r(a)zsiěnie</i> 146,2; <i>simeni</i> 17,51; <i>sim(e)ne</i> 36,25; <i>sime</i> 68,37; 111,2; <i>vsiě</i> 237d; e: <i>seme</i> 36,28; 88,5; 104,6; 105,27; <i>semeni</i> 237c;	<i>vsiějučě</i> 64,11; <i>nasiěše</i> 106,37; <i>razišěniě</i> 146,2; <i>sime</i> 291a; <i>sejuče</i> i 125,5;
sěd-	i: <i>siděi</i> 9,5; <i>sideče</i> i 68,13; <i>siděi</i> 79,2; <i>sideču</i> 343b; e: <i>na sedaliči</i> 1,1; <i>sedě</i> 1,1; <i>prěsedib</i> 9A,8; <i>sedb</i> 25,4; <i>sedu</i> 25,5; <i>susedomь</i> 30,12; <i>sedib</i> 46,9; <i>sedomь</i> 136,1; <i>susednemu</i> 307a; <i>posediše</i> 328b... (18 pr.)	<i>sideče</i> i 106,10; <i>sidě</i> 453a; <i>sideču</i> 455a; <i>na sed(a)l(i)či</i> 1,1; <i>sedu</i> 25,5; <i>sedě</i> 49,20; <i>vsedě</i> i 75,7; <i>sedu</i> 118,23; <i>prosedut se</i> 320a; <i>proseděše</i> 422d; <i>sedě</i> 455c... (12)
sěk-	i: <i>sikir(a)mi</i> 73,5; <i>sičivomь</i> 73,6; <i>usiknieniemь</i> 294b; e: <i>prosekajučago</i> 28,7; <i>s(a)seku</i> 88,24;	<i>sikirami</i> 73,5; <i>usiknuti</i> 450b; <i>usiknuše</i> 450b; 456c; <i>usičieniemь</i> 370c;
sěmo	—	<i>simo</i> 72,10; 293d;
sěn- (umbra)	<i>sen'</i> 56,2; <i>v seni</i> 87,7; <i>seni</i> (Gsg.) 106,14; <i>sen</i> (Nsg.) 108,23;	<i>v seni</i> 106,10;
sěn-	<i>seno</i> 101,5; 101,12; 105,20; 146,8;	<i>seno</i> 146,8;
sět-	<i>seti</i> 30,5; 123,7; 139,6; 140,9; 118,110; <i>set</i> 123,7; <i>setmi</i> 233d; 234b;	<i>seti</i> 17,6; 63,6; 139,6 (2x); 140,9; 141,4;
sěver-	i: <i>siver(ova)</i> 47,3; e: <i>severь</i> 88,13;	— <i>severa</i> 106,3;

	Kos:	BarBz:
slěd-	i: <i>slideči</i> 301d; <i>slidu</i> (Dsg.) 342b; e: <i>nasled(e)ť</i> 36,29; <i>poslednih</i> 138,9; <i>nasledovaniemb</i> 234b; <i>n(a)sledov(a)ti</i> 242b; <i>nasledovati</i> 234a; <i>posledni</i> 237c... (12 pr.)	-- <i>nasledetb</i> 36,11; 68,36;
slěp-	<i>slipa</i> 301c; <i>oslipša</i> 341d;	<i>slipa</i> 384a; <i>oslipša</i> 453b;
směě-	<i>posmiet se</i> 2,4; 36,13; <i>posmijut se</i> 24,3;	<i>posmijut se</i> 24,3; <i>vsmijut se</i> 51,8; <i>posmiet se</i> 36,13;
směr-	<i>smeritb</i> 9A,10; <i>smerenie</i> 21,22; 30,8; <i>smeriěhb</i> 34,13; <i>smeriěh se</i> 34,14; <i>smerih se</i> 37,9; 38,3; <i>smeril</i> 80,15; 88,11; <i>smerena</i> 81,3; <i>smerenihb</i> 101,18 ... (20 pr.)	<i>smeriši</i> 17,28; <i>smer(e)nie</i> 21,22; <i>smeritb</i> 71,4; <i>smerenie</i> 89,3; <i>smeril</i> 118,71;
sněg-	-- <i>sneg</i> 148,8;	<i>snihb</i> 147,16; --
srěd-	<i>po srede</i> 21,23; 54,11; <i>po sredě</i> 1 (Ps) + 0 (Snk) 73,12; 77,28; 135,14; 136,2; <i>po sredi</i> 343c;	<i>po sredě</i> 45,6; 108,30; 3 (Ps) + 0 (Snk) 135,11; --
stěn-	--	<i>stenu</i> 17,30;
starěišin-	<i>k starišini</i> 233c; <i>starešinskih</i> 223c;	<i>starišinskihb</i> 286c <i>starešini</i> 286c;
stidě-	<i>postidiše se</i> 21,6;	--
strěg-	<i>strež(e)ť</i> 126,1;	<i>stregučei</i> 70,10;
strěl-	<i>strelī</i> 7,14; 54,22; 56,5; 76,18; 90,6; 119,4; 126,4; 143,6; <i>sastrel(a)ti</i> 10,3; <i>s(a)strel(a)jutb</i> 63,6;	<i>strelī</i> 17,15;
svět-	i: <i>prosviti</i> 12,4; <i>svit(i)t</i> 104,39;	--
(lux)	e: <i>prosveti</i> 17,29; <i>prosvetite</i> 33,6; <i>osvetiše</i> 96,4; <i>svet</i> 148,3; <i>svetlostiju</i> 232b; <i>svetilnik</i> 300c; <i>prosvetli</i> 301c; <i>svetl(o)sti</i> 343a; <i>svetlago</i> 237c... (13 pr.)	<i>svetb</i> 138,12; <i>prosvetli</i> 378c;

	Kos:	BarBz:
svět- (consi- lium)	i: <i>svitomb</i> 306d; <i>svetnikb</i> 343a; e: <i>svetb</i> 1,5; <i>sveti</i> 19,5; v <i>svetě</i> 55,1; <i>sveta</i> 105,13;	— <i>sveti</i> 118,24;
těh-	i: <i>tišiti</i> 323d,14; e: <i>utešiti</i> 76,3; <i>uteši</i> 118,50;	<i>tišiti</i> 416a,17; <i>utešil</i> 118,76; <i>utešev(a)ti</i> 456a;
těl-	<i>k tel(e)si</i> 90,10; <i>tel(o)m</i> 233a; <i>telo</i> 233b; 339b; 342d; <i>telomb</i> 242a; <i>telěsa</i> 257d; 258b; <i>tela</i> 341c; <i>telěsnim</i> 300d; <i>telěsni</i> 342c; <i>telěsnie</i> 306d;	— <i>telesb</i> 286a;
těsn-	<i>tesně</i> 236b;	—
trěb-	i: <i>potribno</i> 31,6; <i>potrib(e)t se</i> 36,9; 36,38; e: <i>potrebib</i> 11,4; 108,15; 144,20; <i>potreb(e)t</i> 36,34; 36,38; <i>potrebim</i> 82,5; <i>potrebiš(e)</i> 82,11; 105,34; <i>potrb(i)ši</i> 142,12; <i>potrebno</i> 237c;	— <i>potrebno</i> 31,6; <i>potrebet se</i> 36,22; 36,38; <i>potrebib</i> 144,20;
trpě-	i: <i>potrpiše</i> 55,7; <i>strpiše</i> 105,13; <i>trpiti</i> 339a; <i>trpi</i> (aor.) 339a; <i>potrpi</i> (aor.) 258b; e: <i>trpehb</i> 24,5;	<i>potrpih</i> 129,4; <i>trpiti</i> 456a; 456b; 456d; —
umě-	i: <i>rozumivae</i> 40,2; <i>r(a)zumihomb</i> 77,3; <i>raz(u)miše</i> 81,5; e: <i>razumevae</i> 13,2; <i>raz(u)meše</i> 105,7;	<i>rozumiju</i> 100,2; —
umřě-	<i>umri</i> 301d;	<i>umretb</i> 40,6;
věd-	i: <i>uvidite</i> 4,4; <i>zapovidb</i> 18,9; <i>vid(u)čei</i> 88,16; <i>isp(o)vid(a)ite</i> 96,12; <i>uvediše</i> 81,5; <i>zapovidi</i> (Apl.) 242a; <i>ispovidi</i> 342c; <i>svidetel</i> 342c; e: <i>ispovedaite</i> 29,5; 32,2; <i>svedeteli</i> 34,11; <i>zapovedě</i> 77,23; 132,3; <i>ispovedi</i> 99,4; <i>propovedatel</i> 232c; <i>zapoved</i> 342d; <i>uvediše</i> 81,5 (61 pr.)	<i>uvidite</i> 4,4; 99,3; <i>poviděše</i> 63,6; <i>povidu</i> 85,11; <i>vidučei</i> 88,16; 118,79; <i>ispovedetb</i> 106,15; <i>sveděniě</i> 118,36; 118,88; <i>zapoveděni</i> 118,66; <i>povedet</i> 124,25... (11 pr.)

	Kos:	BarBz:
věk-	<i>veky</i> 5,12; 24,2; 28,10; 29,7; 113,18; 120,8; 130,3; 132,3; 144, 21; <i>veki</i> 9,8; 36,18; 44,3; 47,15; 77,69; 80,16; <i>vevek</i> 144,1; <i>vek</i> 258d; <i>veka</i> 234a; 234b; <i>veki</i> 339b; <i>veky</i> 383d; <i>večn(u)ju</i> 111,7; <i>večni</i> 138,24; <i>večnago</i> 231d; 233d; <i>večnoe</i> 234b... (59 pr.)	<i>veky</i> 383d; <i>večnoe</i> 77,66; <i>večni</i> 138,24;
věnyc-	<i>venac</i> 20,4; <i>venčajučago</i> 102,4;	—
vět-	<i>va vere</i> 32,4; <i>veri</i> (Gsg.) 77,22; 77,32; 105,24; <i>uveriše se</i> 77,37; 144,13; <i>vernje</i> 100,6; <i>neverujučim</i> 232c; <i>ver(ova)</i> 234c; <i>vera</i> 234c; 301c; <i>verna</i> 258a; <i>veroval</i> 300b; <i>nevernie</i> 327c... (29 pr.)	<i>verovahy</i> 115,10; <i>veruěhy</i> 118,66; <i>verno</i> 301a;
věš-	<i>viseča</i> 345b;	<i>vise</i> 286b; <i>viseč</i> 287d;
vět-	i: <i>obitaše</i> (3. sg.) 343b; e: <i>obečahy</i> 72,15; <i>obetšajut</i> 101,27; <i>obečai</i> 237a; <i>obečano</i> 306a... (11)	<i>obitovaše</i> 455a; <i>obetšaše</i> 31,3; <i>obečahy</i> 72,15; <i>obečai</i> 292a... (9 pr.)
větr-	—	<i>vetri</i> 291d;
vělě-	<i>povelenie</i> 2,6; <i>poveleniju</i> 233d; <i>poveleniemy</i> 294b; <i>povelenie</i> 242a; 343b	<i>v p(o)veleni</i> 93,20; <i>p(o)veleniemy</i> 370d;
vidě-	i: <i>viditi</i> 15,10; 33,13; <i>vidista</i> 34,21; <i>vidivb</i> 323d... (10 pr.)	<i>vidiše</i> 108,25; <i>vidi</i> (aor.) 290d; <i>viditi</i> 455d... (10 pr.)
	e: <i>videhom</i> 89,15; 232c; <i>videv</i> 232c; <i>videše</i> 236d... (13 pr.)	<i>vznenavide</i> 5,7; <i>videše</i> 94,9; <i>vide</i> (aor.)... (7 pr.)
vlěk-	i: <i>obličj</i> 6,2; <i>obličeniě</i> 37,15; <i>va</i> <i>obličeni</i> 38,12; <i>obliču</i> 49,8; <i>oblič(e)niky</i> 72,14; <i>obličit</i> 93,10; <i>obličjen</i> 300c;	<i>obličj</i> 6,2; 104,14; <i>obličeni</i> 37,15; <i>obliču</i> 49,8; 49,21; <i>obličeniě</i> 149,7... (10 pr.)
	e: <i>oblek(u)t se</i> 108,29; <i>obleče se</i> 128,18; <i>obleku</i> 131,18;	<i>obleče se</i> 92,1; 108,18; 290d; <i>oblekut</i> <i>se</i> 108,29;

	Kos:	BarBz:
volě-	i: <i>izvoli</i> (aor.) 24,12; 35,4; 43,4; 131,13; 327c; <i>bl(a)govoliti</i> 76,8; <i>izvolihb</i> 83,11; 131,14; <i>bl(a)govoliše</i> 101,15... (10 pr.)	<i>izvoli</i> 24,12; 35,4; 131,13; <i>bl(a)govoli</i> 39,15; 67,17; <i>izvoliše</i> 77,10; <i>blagovoliše</i> 101,5... (11 pr.) <i>izvoleli</i> 131,14;
	e: –	–
vrěčic-	<i>vričice</i> 301d (2x);	–
vrēm-	<i>vrime</i> 1,3; 9,10; 70,9; 80,16; 144,15; 118,126; 232d; 236b; <i>vrim(e)na</i> 103,19; <i>vrimennim</i> 301d... (31 pr.)	<i>vrime</i> 1,3; 9A,1; 9A,5; 118,20; 144,15; 285d; 287a; <i>vrimena</i> 293a; 293c; <i>vrimenimi</i> 378c... (36 pr.)
zavět-	<i>v zaveti</i> 43,18; <i>zavetb</i> 82,6; 110,5; <i>zavet</i> 88,29; <i>zaveta</i> 88,35;	<i>zaveta</i> 88,35;
žěn-	<i>zin(i)cu</i> 16,8;	<i>zinicu</i> 16,8;
zrě-	i: <i>prezriše</i> 21,18; <i>prizri</i> (aor.) 30,8; <i>prezri</i> (aor.) 39,5; <i>pozriti</i> 342b; <i>nazriši</i> 129,3; <i>uzriši</i> 343b... (11 pr.)	<i>prezriše</i> 21,18;
	e: <i>zreti</i> 39,13; <i>vzre</i> (aor.) 91,12; <i>uzre</i> 233a; <i>vbzre</i> 233d;	<i>vzre</i> (aor.) 53,9; –
zvěr-	i: <i>zvire(m)b</i> (Dpl.) 328b,17;	–
	e: <i>zveremb</i> 78,2; <i>zveri</i> (Apl.) 103, 11; <i>zveri</i> (Npl.) 148,10;	–
zvězd-	<i>zvezd</i> (Gpl.) 146,4; <i>zvezdi</i> (Vpl.) 148,3; <i>zvezdě</i> 300b;	–
želě-	<i>želišh</i> (impf.) 118,131; <i>želic</i> 327c;	–
	<i>želihb</i> 232b; <i>želi</i> (aor.) 327c;	<i>želiše</i> 300d; 455d;
želěz-	<i>železnoju</i> 2,9; <i>železo</i> 104,18;	<i>železom</i> 106,10; <i>železnimi</i> 149,8; <i>železnimi</i> 450a;

	Kos:	BarBz:
živě-	i: <i>živiše</i> 100,7; <i>živih</i> 123,3; <i>živiše</i> 301c (2x); <i>živiti</i> 342c;	<i>živil</i> 70,20; <i>živih</i> 123,3; <i>živi</i> (aor.) 293c; 294a; <i>živiti</i> 454; <i>žive</i> (aor.) 449d;
	e: <i>živeši</i> 232b; <i>živet</i> 307a; <i>živeše</i> 232d; 258a;	
žrě-	i: <i>požrih</i> 26,6; <i>požri</i> (aor.) 105,17; <i>p(o)žriše</i> 105,37; <i>požriti</i> 338d; 339a; 339b	-
	e: <i>požresomb</i> 34,25;	-

Promatrao sam i proučavao 1348 primjera javljanja refleksa *jata*, od čega 948 u **Kos** i 400 u **Bar**.⁶ Evo kako su razvrstani refleksi:

Tablica br. 3

	IKAVSKI	EKAVSKI	UKUPNO
Kos (Ps+Snk)	268 (28,3%)	680 (71,7%)	948
Bar (Ps+Snk)	165 (41%)	235 (59%)	400

Tablica br. 3 obuhvaća s v e ostvaraje refleksa *jata* u odabranom korpusu (sa svim ponavljanjima).

Razdvojimo li podatke o reflektiranju *jata* u Psaltiru od onih u Sanktoralu, zamijetit ćemo u Sanktoralu jaku težnju za ikavizacijom.

Tablica br. 4

	IKAVSKI	EKAVSKI	UKUPNO
KosPs	147 (23,8%)	471 (76,2%)	618
BarPs	76 (29,2%)	184 (70,8%)	260
KosSnk	122 (37%)	208 (63%)	330
BarSnk	88 (62,9%)	52 (37,1%)	140

Navedeni podaci pokazuju omjer uporabe refleksa *i : e* u svim ostvarajima. "Najikavskiji" je dio korpusa BarSnk (62,9%), u kojemu se *jat*

⁶ Do ovog je nesrazmjera došlo zbog Baromićeve česte uporabe grafema *ž*, a i razlike u kraćenju/nekraćenju riječi s *jatom*.

reflektira u *i* dvostruko češće nego BarPs (29,2%). U Kos doista prevladava ekavska fonacija kako u Psaltiru (76,2%), tako i u Sanktoralu (63%).

Zbog velike razlike u čestotnosti javljanja pojedinih riječi (primjerice *prěd(v)* – kao prijedlog i kao prefiks dolazi u Bar 89 puta, a neke druge riječi jedanput ili dvaput) promotrit ćemo samo korijenske morfeme i vidjeti kako se u njima reflektirao *jat*. U proučenom sam korpusu našao 117 različitih korijenskih / leksičkih morfema u kojima se javlja refleks *jata*. U nekima se od njih *jat* reflektirao isključivo kao *i*, u drugima isključivo kao *e*, a česti su i mješoviti refleksi u istim korijenima. Poseban je slučaj prelaska *jata* iza palatalnoga konsonanta u *a*: *v nadrěh* (< *nědrěh*) *moih* Kos 88,51 – (Bar: *v nedrěh* *moih* ib.). Evo pregleda korijenskih / leksičkih morfema i refleksa *jata* u njima:

KosPs:

ISKLUČIVO IKAVSKI: *crěkv-*,
člově-, *hotě-*, *kolěb-*, *lěš-*, *lěz-*,
měd-, *měsec-*, *mlěk-*, *mrěž-*, *ně-*,
oněmě-, *plěn-*, *směš-*, *stidě-*, *věs-*,
volě-, *vrěm-*, *zěn-*, *želě-*, *živě-*,
zrě-, (= 22)

ISKLUČIVO EKAVSKI: *běd-*,
besěd-, *bolě-*, *cěl-*, *cěn-*, *cěsar-*,
čřěv-, *děl(o)-*, *děl(i)-*, *děv-*, *drěv-*,
hlěb-, *kolěn-*, *lěp-*, *lět-*, *měst-*,
měr-, *něs(m)-*, *obrět-*, *oskqdě-*,
pě(t)-, *prěd(v)-*, *postěl'-*, *rěh-*, *rěš-*,
sěn- (*umbra*), *sěn(o)-*, *sět-*, *slěd-*,
slěp-, *směr-*, *sněg-*, *strěg-*, *strěl-*,
srěd-, *svět-* (*consilium*), *těh-*, *těl-*,
věk-, *věnc-*, *věr-*, *vět-*, *velě-*,
zavět-, *zvěr-*, *zvězd-*, *želě-*; (= 47)

PRETEŽITO IKAVSKI: *běg-*,
gorě-, *rěk-*, *sěš-*, *trpě-*, *umě-*,
vidě-, *vlěk-*, *zrě-*; (= 9)

BarPs:

ISKLUČIVO IKAVSKI:
kolěb-, *lěpi-*, *lěz-*, *měd-*,
sěk-, *sěmo-*, *směš-*, *sněg-*,
trpě-, *ume-*, *vrem-*, *zen-*,
živě-; (= 13)

ISKLUČIVO EKAVSKI:
bolě-, *cěsar-*, *krěp-*, *měn-*,
měst-, *prěd(v)-*, *posět-*,
svět- (*lux*); *těl-*, *věk-*, *věr-*,
větr-, *velě-*, *želěz-*; (= 14)

PRETEŽITO IKAVSKI:
ně-, *něs(m)-*, *sěš-*, *vlěk-*,
volě-; (= 5)

PRETEŽITO EKA VSKI: *dě-, gněv-, grěh-, krěp-, měn-, sěd-, svět-, (lux), trěb-, věd-; (= 9)*

RAVNOMJERNO su raspoređeni ikavski i ekavski refleksi u korijenima: *brēm-, imě-, rěč-, sěk-, sěver.*

KoS_Snk:

ISKLUČIVO IKAVSKI: *blěd-, blěsk-, cvět-, člověk-, děd-, gorě-, lěp(i)-, lěva-, měsec-, mbně-, penez-, proděk-, sěk-, slěp-, těh-, trpě-, umrě-, vlěk-, volě-, vrēm-, vrěčic-, zvěr-, želě-; (= 23)*

ISKLUČIVO EKA VSKI: *česar-, čřev-, děl(o)-, děl(i)-, gněv-, grěh-, imě-, kolěn-, krěp-, lěki-, lět-, měst-, mrěž-, obrět-, poběd-, přěd(ǝ)-, postěl'-, rědbk-, rěh-, sět-, srěd-, svět- (lux), těl-, trěb-, těsn-, věk-, věr-, velě-, zvězd-; (= 29)*

PRETEŽITO IKAVSKI: *běg-, crěkv-, dvě-, ně-, zrě-, živě-; (= 6)*

PRETEŽITO EKA VSKI: *děv-, měn-, nēs(m)-, sěd-, slěd-, věd-, vidě-, vět-; (= 8)*

RAVNOMJERNO su raspoređeni ikavski i ekavski refleksi u korijenima: *dě-, sěě-, starěišin-, svět-;*

PRETEŽITO EKA VSKI: *grěh-, sěd-, věd-, vidě-; (= 4)*

RAVNOMJERNO raspoređeni ikavski i ekavski refleksi u korijenima: *rěk-, zěr-*

Bar_Snk:

ISKLUČIVO IKAVSKI: *blěsk-, crěkv-, dě-, dvě-, gnězd-, lěp-, lěp(i)-, lěva-, měsec-, mrěž-, mbně-, ně-, nēs(m)-, proděk-, rěk-, sěě-, sěk-, sěmo-, slěp-, vēs-, volě-, vrēm-, želě-; (= 23)*

ISKLUČIVO EKA VSKI: *bolě-, česar-, krěp-, měn-, měst-, přěd(ǝ)-, posět-, svět- (lux), těl-, věk-, věr-, větr-, velě-, želěz-; (= 14)*

PRETEŽITO IKAVSKI: *děv-, vidě-, živě-; (= 3)*

PRETEŽITO EKA VSKI: *bēs-, grěh-, imě-, sěd-, vět-; (= 5)*

RAVNOMJERNO su raspoređeni ikavski i ekavski refleksi u korijenima: *gorě-, rěč-, starěišin-, těh-, vlěk-;*

Tablični pregled dobivenih podataka još će jasnije pokazati sliku reflektiranja *jata* u korijenskim morfemima i razlike među pojedinim dijelovima korpusa:

Tablica br. 5

	KosPs	BarPs	KosSnk	BarSnk
ISK LJ. IKAV.	22 (23,9%)	13 (20,6%)	23 (31,9%)	23 (46%)
ISK LJ. EKAV.	47 (51,1%)	39 (62%)	29 (42%)	14 (28%)
PRETEŽ. IKAV.	9 (9,8%)	5 (8%)	6 (8,7%)	3 (6%)
PRETEŽ. EKAV.	9 (9,8%)	4 (6,3%)	8 (11,6%)	5 (10%)
RAVNOMJ. RASP.	5 (5,4%)	2 (3,1%)	4 (5,8%)	5 (10%)
UKUPNO	92	63	70	50

Usporedni podaci pokazuju da u svim dijelovima korpusa prevladava ekavska fonacija *jata* osim u **BarSnk**, gdje nalazimo 46% isključivo ikavskih refleksa u korijenskim morfemima, a samo 28% ekavskih. U Psaltirima je postotak korijenskih morfema s ekavskim refleksom dvostruko (KosPs), odnosno trostruko (BarPs) veći od onog s ikavskim. Zanimljiva je usporedba pojedinih dijelova istoga brevijara (Psaltira sa Sanktoralima): u Sanktoralima je veći postotak ikavskih refleksa u korijenskim morfemima nego u Psaltirima (Kos 31,9% : 23,9%), (Bar 46% : 20,6%), a unutar svakoga Sanktorala odnosi se mijenjaju u korist ikavske fonacije: KosSnk ima 31,9% isključivo ikavskih korijena i 42% ekavskih. BarSnk od svih dijelova korpusa pokazuje najveći stupanj ikavizacije - 46% ik. : 28% ek. Tablica br. 4, u kojoj su navedeni svi ostvaraji s ponavljanjima, pokazuje da je taj omjer u BarSnk još izraženiji u korist ikavskih refleksa (62,9% : 37%). Međutim, statistička obrada u kojoj su uzeti u obzir samo korijeni daje vjerniju sliku reflektiranja *jata* nego ona koja broji sve ostvaraje. Zanimljiviji od toga bio bi odgovor na pitanje zašto se *jat* u Sanktoralima znatno češće reflektira u *i* negoli u Psaltirima. Sama činjenica da je to slučaj i s KosSnk i s BarSnk upućuje na traženje odgovora u sadržajnoj razlici između teksta Psaltira i Sanktorala. Dok je Psaltir biblijski tekst, u Sanktoralu nalazimo i homilije, i životopise svetaca, legende, molitve, dakle tekstove u koje je neusporedivo lakše mogao prodirjeti utjecaj priređivačeva govora ili govora sredine u kojoj je tekst nastao ili one kojoj je bio namijenjen. Ovo posljednje priređivači su sigurno imali na umu jer su željeli približiti tekst njegovim konzumentima.

Može se zaključiti da je refleks *jata* u proučenom korpusu hrvatskogoljskih tiskanih brevijara pretežito ekavski, ali je Baromićev "ikav-

skiji" od Kosinjskoga. To je i razumljivo jer je Blaž Baromić (Senjanin) djelovao u Zadru, a veći broj ekavizama u Kos upućuje na neku glagoljašku sredinu koja se nalazila sjevernije.

Svi dosad navedeni podaci mogu biti zanimljivi, ali još uvijek ništa ne govore o tom u kakvu položaju i pod kojim uvjetima praslavenski glas *jat* daje refleks *i*, a kad *e*. U tumačenju ovoga jezičnog fenomena – supostojanja dvaju različitih refleksa *jata* unutar jednoga jezičnog sustava – bilo je različitih pokušaja i odustajanja. Prozodijsko polazište, kojim se ovo htjelo razjasniti utjecajem naglaska, napušteno je. Nepouzdana je također migracijska teorija A. Belića i G. Ružičića⁷ koji ekavizme na ikavsko-ekavskom području tumače utjecajem ekavskih čakavskih govora, tj. jezičnim kontaktom. Međutim, proučavatelji⁸ povijesnog razvitka čakavskog dijalekta neosporno su dokazali da je utjecaj jednih čakavskih govora na druge uvijek bio jednosmjernan – s kopna na otoke, a nikada obratno. Brozović tumači dvojaki refleks *jata* u čakavskom dvama različitim, i to sukcesivnim procesima: najprije djelomična eliminacija *jata* iz fonološkog sustava njegovim zamjenjivanjem sa *e*, zatim potpuno istiskivanje fonema *jat* zamjenom sa *i*. Ovo gledište podržava i M. Moguš odbacujući tumačenje utjecajem ekavskoga na ikavsko-ekavski izgovor.⁹

Spoznaja o prilagodljivosti artikulacije *jata* kao bitnoj značajki njegova izgovora dovela je dvadesetih godina našeg stoljeća do oblikovanja "najprirodnijeg i najprihvatljivijeg"¹⁰ pravila u tumačenju dubletne fonacije *jata* u čakavskom narječju poznatoga Jakubinskij-Meyerova pravila. Neovisno jedan o drugomu proučavajući novljanski govor (L. Jakubinskij)¹¹, odnosno govor Njivica na Krku (K. H. Meyer)¹², dva su znanstvenika došla do zaključka da je refleks *jata* u proučavanim govorima ovisan o distribucijskim uvjetima. Ispred suglasnika *t, d, s, z, l, n, r, + a, o, u, φ, y, v, jat* se razvio u *e*. Novija će istraživanja pokazati da se *jat* razvija u *e* i onda kad se navedeni konsonanti nalaze u skupinama: *st, zd, sn, sm, zn, zm, zl, zr, sl, sv, tr, dr* bez obzira na vokal koji slijedi.¹³ U svim je drugim pozicijama *jat* zamijenjen vokalom *i*. Dakle, *ě > i*:

- ispred *t, d, s, z, l, n, r + e, φ, ě, i, v*
- ispred ostalih konsonanata bez obzira na vokal iza njih
- na početku riječi (s obvezatnim protetskim *j*)
- na kraju riječi
- u nastavačnim morfemima.

⁷ G. S. RUŽIČIĆ, *Jezik Petra Zoranića, Zadarski dijalekat u početku XVI. veka*, Biblioteka Južnoslovenskog filologa 2, Beograd 1930.

⁸ D. BROZOVIĆ, *Dva priloga proučavanju Petra Zoranića, 1. O "Planinama" kao izvoru za jezična istraživanja*, Zadarska revija VIII-I, Zadar 1959., str. 70.-79.

Za refleks *jata* presudan je **polazni** oblik riječi. To znači za imenice Nsg., za pridjeve Nsg. m. roda, u glagola je to infinitiv, a u glagolskom pridjevu radnom singular m. roda. (Bez obzira na promjenu fonološke okoline refleks *će jata*, prema pravilu J-M, ostati onakav kakav je bio u polaznom obliku riječi.)

Omjeravajući rezultate istraživanja zamjene *jata* u tekstovima hrvatskoglagoljskih tiskanih brevijara o pravilo J-M, pokazat ću kako se to pravilo slijedi u odabranom korpusu, a kolika su odstupanja u jednom ili u drugom smjeru. Odstupanje od normativa J-M pravila pokazat će je li na djelu snažnija ikavizacija ili ekavizacija teksta. Navodim najprije zbirne podatke o svim javljanjima i statističku obradbu refleksa koji su u skladu s pravilom J-M, zatim one koji odstupaju od toga pravila.

U KosPs nalazimo 618 leksema s refleksom *jata* – bilo ikavskim, bilo ekavskim. Našao sam da je od toga broja 361 refleks u skladu s pravilima J-M, a 257 primjera odstupa od njega. Ili, u postocima: 58,4% pravilno (P), 41,6% nepravilno (NP). U BarPs od 260 primjera: 194 (74,6%) P i 66 (25,4%) NP.

Podaci o svim javljanjima u korpusu:

Tablica br. 6

	U SKLADU S PRAVILOM J-M (P)	ODSTUPANJE OD PRAVILA (NP)	UKUPNO
KosPs	361 (58,4%)	257 (41,6%)	618
BarPs	194 (74,6%)	66 (25,4%)	260
KosSnk	213 (64,5%)	117 (35,5%)	330
BarSnk	114 (81,4%)	26 (18,6%)	140

⁹ M. MOGUŠ, *Fonološki kriteriji za određivanje čakavskog narječja*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 13, Zagreb 1973., str. 33.-34.

¹⁰ J. VRANA, *Hrvatskoglagoljski blagdanar*, Rad JAZU, knj. 285., Zagreb 1951., str. 112.

¹¹ L. JAKUBINSKI, *Die Vertretung des urslav. ě im Čakavischen*, "Zeitschrift für slavische Philologie" I, 1924., str. 381.-396.

¹² K. MEYER, *Beiträge zum Čakavischen*, "Archiv für slavische Philologie", XL., 1926., str. 222.-265.

¹³ E. HERCIGONJA, *Prilog istraživanju ikavsko-ekavske zakonitosti u čakavštini 15. stoljeća* (na građi Petrisova zbornika iz god. 1468). Radovi zavoda za slavensku filologiju, knj. 18, Zagreb 1983., str. 34.

Na prvi pogled upada u oči razlika između Kos i Bar – u Kos je znatno veći broj odstupanja od pravila J-M nego u Bar (41,6% : 25,4%), odnosno 35,5% : 18%). Valja još posebno ukazati na 81,4% pridržavanja normativa J-M pravila u Baromićevu Sanktoralu. Ovaj kvantitativni prikaz koji uzima u obzir sve ostvaruje manje je pouzdan od raščlambe samih korijenskih morfema. Zato ćemo točnije odnose uspostaviti ako usporedimo korijenske morfeme i vidimo u kojima se od njih jat reflektira pravilno, a u kojima odstupa od pravila J-M i u kojem smjeru.

KosPs:**PRAVILNO ISKLJUČIVO**

(> i): *crěkv-, člově-, hotě-, kolěb-, lěě-, lěz-, měd-, měsec-, mlěk-, mrěž-, ně-, plěn-, směě-, vės-, volě-, vrěm-, zěn-, želě-, živě-, žrě-*; (= 20)

PRAVILNO ISKLJUČIVO

(> e): *běd-, besěd-, bolě-, cěn-, cěsar-, dělo-, kolěn-, lět-, měst-, nės(m)-, obrět-, před(v)-, postěl'-, sěn(o)-, sět-, stidě-, strěl-, srěd-, svět- (consilium), vět-, velě-, zavět-, zvězd-, želě-*; (= 24)

NEPRAVILNO ISKLJUČIVO

(> i): –

NEPRAVILNO ISKLJUČIVO

(> e): *črěv-, děv-, drěv-, hlěb-, lěp-, měr-, němě-, oskqdě-, rěk-, rěš-, sěn- (umbra), slěd-, slěp-, směr-, sněg-, strěg-, těh-, věk-, věnc-, zvěr-*; (= 20)

BarPs:**PRAVILNO ISKLJUČIVO**

(> i): *kolěb-, lěpi-, lěz-, měd-, sěk-, směě-, sněg-, trpě-, umě-, vrěm-, zěn-*; (= 11)

PRAVILNO ISKLJUČIVO

(> e): *běd-, bolě-, cěn-, cěsar-, děl(o)-, děl(i)-, krěp-, lěě-, měst-, nědr-, pěsbk-, před(v)-, sěn(o)-, strěl-, srěd-, svět- (lux), svět- (consilium), stěn-, umrě-, věr-, vět-, zavět-, želěz-*; (= 23)

NEPRAVILNO ISKLJUČIVO

(> i): *sěmo*

NEPRAVILNO ISKLJUČIVO

(> e): *gněv-, hlěb-, hotě-, měn-, posět-, rěč-, sěn- (umbra), sět-, sěver-, slěd-, směr-, strěg-, těh-, trěb-, věk-, velě-*; (= 16)

MJEŠOVITI REFL. (P/NP):

běg-, *brěm-*, *cěl-*, *děc-*, *děl(i)-*,
gněv-, *gorě-*, *grěh-*, *imě-*, *krěp-*,
měn-, *pě(t)-*, *rěk-*, *rěč-*, *sěš-*,
sěd-, *sěk-*, *sěver-*, *svět-*, *těl-*,
trěb-, *trpě-*, *umě-*, *věd-*, *věr-*,
vidě-, *vlěk-*, *zrě-* (= 28)

KoSnk:

PRAVILNO ISKLJUČIVO

(> i): *blěd-*, *blěsk-*, *cvět-*,
člověk-, *děd-*, *gorě-*, *lěp(i)-*,
lěva-, *měsec-*, *mňně-*, *pěnez-*,
proděk-, *sěk-*, *slěp-*; (13)

PRAVILNO ISKLJUČIVO

(> e): *cěsar-*, *děl(o)-*, *kolěn-*,
lět-, *měšt-*, *mrěž-*, *obrět-*,
poběd-, *prěd(ṽ)-*, *postěl'-*,
rědbk-, *sět-*, *srěd-*, *těsn-*,
zvězd-; (= 15)

NEPRAVILNO ISKLJUČIVO

(> i): –

NEPRAVILNO ISKLJUČIVO

(> e): *črěv-*, *gněv-*, *grěh-*, *imě-*,
krěp-, *lěki-*, *rěh-*, *svět- (lux)*,
trěb-, *věk-*, *velě-*; (= 11)

MJEŠOVITI REFLEKS

(P/NP): *běg-*, *crěkv-*, *děl(i)-*,
děv-, *dvě-*, *měn-*, *ně-*, *něs(m)-*,
sěd-, *slěd-*, *těl-*, *věd-*, *věr-*; *vět-*,
vidě-, *zrě-*, *živě-* (= 17)

MJEŠOVITI REFL. (P/NP):

grěh-, *ně-*, *něsm-*, *rěk-*, *sěš-*,
sěd-, *věd-*, *vidě-*, *vlěk-*, *volě-*,
zrě-, *živě-*; (= 12)

BarSnk:

PRAVILNO ISKLJUČIVO

(> i): *blěsk-*, *crěkv-*, *dě-*, *dvě-*,
lěp-, *lěp(i)-*, *lěva-*, *měsec-*,
mrěž-, *mňně-*, *ně-*, *proděk-*,
rěk-, *sěš-*, *sěk-*, *slěp-*, *věs-*,
volě-, *vrěm-*, *želě-*; (= 20)

PRAVILNO ISKLJUČIVO

(> e): *bolě-*, *cěsar-*, *krěp-*,
měšt-, *prěd(ṽ)-*, *větr-*, *želěz-*;
 (= 7)

NEPRAVILNO ISKLJUČIVO

(> i): *gnězd-*, *sěmo*; (= 2)

NEPRAVILNO ISKLJUČIVO

(> e): *měn-*, *posět-*, *svět- (lux)*,
těl-, *věk-*, *věr-*, *velě-*; (= 7)

MJEŠOVITI REFLEKS

(P/NP): *běs-*, *gorě-*, *grěh-*, *děv-*,
imě-, *něsm-*, *rěč-*, *sěd-*,
starěšin-, *těh-*, *vět-*, *vidě-*, *vlěk-*,
živě- (= 14)

Tablica br. 7

	P (>i / >e)	NP (> i)	NP (> e)	MJ (P/NP)	UKUPNO
KosPs	44 (47,8%)	–	20 (21,7%)	28 (30,5%)	92
BarPs	34 (54%)	1 (1,6%)	16 (25,4%)	12 (19%)	63
KosSnk	29 (50,8%)	–	11 (19,2%)	17 (30%)	57
BarSnk	27 (54%)	2 (4%)	7 (14%)	14 (28%)	50

Tablični pregled pokazuje da se u svakom dijelu korpusa najveći postotak korijenskih morfema pridržava pravila J-M (KosPs 47,8%, BarPs 54%, KosSnk 50% i BarSnk 54%). Odstupanja su, međutim, zanimljivija jer više govore o tendenciji prema jednom od refleksa. Dok u cijelom korpusu nalazimo samo dva korijena (*gnězd-* i *sěmo*) koji imaju isključivo refleks >i (suprotan pravilnom), ogromna većina odstupanja ide u smjeru ekavske fonacije. Tako u KosPs ima 20 korijenskih morfema (ili 21,7%) u kojima je isključivo refleks *e* umjesto pravilnoga *i*. Broj takvih morfema u BarPs je 16 (25,4%), u KosSnk 11 (19,6%) i u BarSnk 7 (14%).¹⁴ Ikavsko-ekavski refleks *jata* u hrvatskoglagoljskom Blagdanaru iz 1506. god. istražio je J. Vrana, koji kaže: "Uza sve, što se *jat* u većini riječi u Blagdanaru reflektira po pravilu, imade nekoliko primjera, koji sasvim ili djelomično odstupaju od pravila, koje je postavio Jakubinskij."¹⁵

Ako i među mješovitim korijenskim morfemima, tj. onima koji – ovisno o fonološkom okružju – imaju i P i NP refleks *jata*, pogledamo samo one NP, tj. primjere odstupanja, naći ćemo da opet velika većina ide u smjeru ekavizacije. Samo je 5 primjera odstupanja u smjeru >i: *vět-* (*obitaše* KosSnk 343b; *obitovaše* BarSnk 455a); *svět-* (*consilium*) (*svitomb* KosSnk 306d); *živě-* (*živil* BarPs 70,20); *věd-* (*isповid(a)ite* KosPs 96,12); *vidě-* (*vidista* 34,21); a svi ostali (69) u smjeru > e.

Raščlamba korijenskih morfema u kojima reflektiranje *jata* o d s t u p a od pravila J-M pokazuje da prevladava odstupanje (osim dvaju primjera) u smjeru > e.

¹⁴ Profesor je HERCIGONJA u Petrisovu zborniku utvrdio da isključivo refleks *e* (umjesto normiranog pravilnog *i*) dolazi u 54,2% slučajeva. Isto kao 13, str. 37.

B) JAT U GRAMATIČKIM MORFEMIMA (Građa i komentar)

1. Imenice

a) Dativ i lokativ sing. a-osnova i nominalnih pridjevskih oblika:

Na osnovi ekscerpiranih primjera može se ustvrditi da u navedenim padežima prevladava ikavski refleks, što je u skladu s pravilom Jakubinskog i Meyera.

Kos i: tepl(o)ti 18,7; sili 20,14; po srědi 22,4; va istini 25,3; po čistoti 17,21; 17,25; na glavi 20,4; v vodi 73,13; v stražbi 76,5; v sueti 77,33; v ruci 126,4; v pravdi 142,11; k sili 300b; k veri 327c; 342c; v ljubvi 241d; po strani 341c; v pol(a)ti 343a;

Bar i: v pravdi 4,2; toploti 18,7; sili 20,14; k cr'kvi 28,9; 137,2; v krvi 29,10; 57,11; v pustini 77,15; 94,9; v istini 88,50; v cr'kvi 149,1; po sud'bi 118,149; ženi 290b; 453b; k vëri H(гъsto)vi 370d; po pučini 293c; k sili 378d; v ruci 449d; po strani 453a;

Brojne su, međutim, i potvrde ekavskoga refleksa:

Kos e: va istine 88,50; po sr(ě)de 100,1; v ljubve 108,4; po sudbe 118,149; na ricě v(a)vilonsce 136,1; k cr'kve 137,2; suete (Dsg.) 143,4; v z(em)li H(a)move 104,27; v muce 234b; pri godine že tretoi 257d;

Bar e: dobrote (Dsg.) 29,8; na v(o)dě pokoine 22,3; po pravde 17,21; po srěde 455b;

b) Lokativ sing. o-osnova i nominalnih pridjevskih oblika:

U **Kos** sam našao podjednak broj ikavskih i ekavskih refleksa u ovom padežu:

Kos i: v adi 6,6; o mantizi 21,19; v krovu 30,21; v z(a)k(o)ni 118,1; na hrpti 128,3; v hrami 133,1; v ěz(i)ci 138,4; po dni 94,9; na vsakom mesti 102,22; v Rimi 232a; 301c; va sni 300b; v gradi 301b; v mesti 301b; po mnozi vrimeni 301d; v pismi 342b;

e: v gl(a)se oblačne 98,7; v puti nep(o)r(o)čne 100,1; va ishode 113,1; v dvore s(ve)temb 95,9; v rode 88,2; v gl(a)se trubne 150,3; v str(a)se 118,120; v domu Dav(i)d(o)ve 121,5; na m(ě)ste 118,54; v meste 234b; va sne tomь 242b; v grade 241d; na vst(o)ce i na zapade 232c;

¹⁵ Isto kao 10, str. 118.

Broj nađenih primjera u Bar pokazuje da prevladava refleks *i*:

Bar *i*: v ps(a)lt(i)ri 91,4; va sni 378d; v strasi boži 301a; v gradi 370c; 383d; v městi 287a; 287d; po b(la)ž(e)n(o)mь P(e)tri 452d; v(a) vsakomь děli 301c; v tom'e mesti 454b; v pismi 453d;

Ekavskih je primjera znatno manje u BarPs nego u KosPs, a u BarSnk uopće ih ne nalazimo:

Bar *e*: pri ade 140,7; v Sione 147,12; v měste 22,2; na měste 23,3; 118,54;

c) Lokativ plurala (ěhь > -ihь)

Kos:

Bar:

i: v' ězicihь 17,15; v grisihь 50,7; v obl(a)cihь 67,35; v selihь 83,11; v s(love)sihь 118,28; n(a) neb(e)sihь 122,1; v grěsihь 300b; po poslihь 300b; na nebesihь 232d; v poslednihь vrimenihь 300b; v nebesihь 327c; v trihь imenihь 327d; na nebesihь 327d; v mnozih městihь 341c; v pročihь mestihь 341d; v pismihь 341d; v mladih létihь 306a;

n(a) n(e)besihь 2,4; 122,2; 422b; v psalmihь 94,2; v trihь imenihь 422b; v mnozih městih' 453a; v pismihь 453b; v naših dělihь 293d; v pročihь městihь 453b;

e: na ložehь 4,5; 149,5; v světehь 9A,2; o gresihь 140,4; v l(i)stehь 146,10; v čudesehь 118,27; v stanehь 105,16; vь ězicehь 45,11; 95,3; 104,1; 105,35; v ěz(i)cehь 66,3; 95,10; 104,1; 105,27; v stlpehь 47,13; v sk(o)tehь 48,21; v dvorehь 64,5; 91,14; v trudehь 87,16; o id(o)leehь 96,7; na sinehь 102,17; o pror(o)cehь 104,15; v rabehь 104,25; v selehь 117,15; v...čudesehь 343c;

va obylacehь 17,12; v dvorehь 91,14; v ězicehь 43,12; po děleehь 61,13; v erěehь 98,6; v čuděsehь 118,27; v pohotehь 9A,3;

U istraživačkim se radovima o ovom gramatičkom morfemu posebno na pozornost posvećivala pitanju podrijetla njegove dvostruke fonacije. I primjeri ekscerpirani iz tekstova hrvatskoglagoljskih tiskanih brevijara pokazuju da u gotovo svim dijelovima korpusa nalazimo gramatičke morfeme *-ihb* i *-ehb* (samo u BarSnk nisam našao *-ehb*), tj. ikavski i ekavski refleks *jata* – ako prihvatimo Hammovo tumačenje¹⁶ da je *-e-* u *-ehb* refleks *jata* (*-ehb < -ěhb*), a ne posljedica analogije prema istom gramatičkom morfemu u Lpl. imenica i-deklinacije, kako je, pogrešno, tvrdio M. Rešetar. Prof. je Hercigonja pokazao da će "čestoća zastupljenosti dubletnog gramatičkog morfema *-eh* zavisiti prije svega o lokaciji - mjestu nastanka rukopisa na prijelaznom ikavsko-ekavskom arealu, tj. o njegovoj, većoj ili manjoj, udaljenosti od sjevernog, ekavskog područja."¹⁷ I S. Damjanović upozoruje "ako je refleks *-ehb* to češći što je i inače češći refleks *e < ě* (a to je na čakavskom sjeveru i na terenima koji interferiraju s kajkavskim), logično je pretpostaviti da je *-ehb* dobiveno iz *-ěhb*, a ne tvrditi da je to analogija."¹⁸ Ekscerpirana građa korpusa hgl. brevijara o refleksu *jata* i primjeri gramatičkih morfema u Lpl. potvrđuje točnost navedenih tvrdnja.

Drugi problem važan za ovaj rad bio bi kvantitativni odnos između ikavskoga i ekavskoga refleksa.

Tablica br. 8

	KosPs	BarPs	KosSnk	BarSnk
-ihb.:	6	3	12	6
-ehb.:	23	7	1	–

Građa pokazuje da je *-ehb* najzastupljeniji u KosPs (23 od ukupno 29 prebrojenih), dok u KosSnk nalazimo samo jedan, a u BarSnk ni jedan primjer. Ovaj podatak upućuje na sjevernija područja¹⁹ nastanka Kosinjskog brevijara bez obzira na stanje u KosSnk, gdje je od 13 ostvaraja *-ěhb*

¹⁶ J. HAMM, *Današnji susački govor*, str. 71.-75.; u monografiji *Govor otoka Suska* (J. HAMM, M. HRASTE, P. GUBERINA), Hrvatski dijalektološki zbornik, knjiga 1, Zagreb 1956., str. 7.-215.

¹⁷ Isto kao 13, str. 23.

¹⁸ S. DAMJANOVIĆ, *Refleks jata u korizmenjaku Koluničeva zbornika*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju Filozofskog fakulteta, sv. 16, Zagreb 1979.; navod iz knjige *Jedanaest stoljeća nezaborava*, Osijek-Zagreb, 1991., str. 137.

¹⁹ E. HERCIGONJA govori da je "gramatičkomorfemsko dvojstvo 'još prije XIV. vijeka' (J. HAMM) – s obzirom na reflektiranje *ě* – konačno podijelilo (pojednostavnjeno) na četiri područja: ekavsko (sjeverno), ikavsko-ekavsko (prijelazno), ikavsko (jugoistočno) i jekavsko (Lastovo). Isto kao 13, str. 22.

12 ikavskih (-*ihb*), a samo jedan ekavski (-*ehb*) jer je refleks *i* u -*ihb* u skladu s normativima Jakubinskog i Meyera.

d) Nominativ, akuzativ i vokativ duala

Od dvadesetak pregledanih primjera samo dvaput nalazimo -*e*, a u svim ostalim slučajevima regularno -*i*:

Kos: *i*: *věci* 10,5; *ruci* 17,35; 21,17; 25,6; 118,73; 142,6; *nozi* 21,17; 24,15; 118,59; *plěsni moi* 17,37; *dvi lěti* 242b;

Bar: *i*: *ruci* 9A,14; 287a; *nozi* 21,17; 118,59; *d'vi lěti* 453d; *va obi na deste koleně* 290b

Kos: *e*.: *ustne moi* 118,171; *kr(i)le moi* 138,9;

2. Zamjenice

a) Dativ i lokativ zamjenica za 1. i 2. lice i povratne zamjenice

U Kos su podjednako često zastupljeni gramatički morfemi -*i* i -*e*, odnosno ikavski i ekavski refleks:

Kos *i*.: *tebi* 9A,10; 34,10; 58,18; 65,3; 78,12; 103,28; 107,4... 324a; 343a; *k tebi* 41,2; 85,3; *k t(e)bi* 27,1; 30,23; 31,9; 87,10; 118,146...; *k těbi* 21,6; 87,10; *sebi* 327c; *v sebi* 300b; *s(e)bi* 43,11; 47,14; *v s(e)bi* 65,7;

e.: *vъ mne* 37,3; *k(a) mne* 90,15; 100,1; *mne* 93,16; 100,3; 115,12; 117,21; 117,28...; *ka mne* 114,2; *po mne* 232c; *tebe* 44,15; 114,7; 242a; 242b (2x); *těbe* 142,6; *t(e)be* 62,3; 115,17; 117,28 (2x); 118,91; 119,3 (2x); 137,1; *o tebe* 37,10; *o t(e)be* 43,6; 86,3; 121,8; *sebe* 46,5; 83,4; *s(e)be* 103,21; 103,13; 134,4;

U Bar sam našao samo 4 primjera odstupanja od pravila J-M u smjeru *e* < *ě*: *mne* 72,28; *va mne* 37,3; *k t(e)be* 41,3; *t(e)be* 290c, a u svim je ostalim slučajevima pravilno *i* < *ě*: *mani* 450b; *tebi* 450b; *t(e)bi* 454d; 455d; 456a; *sebi* 378d; 456d; *v sebi* 378d; *s(e)bi* 455d;

b) Zamjenički oblici

U deklinaciji zamjeničkih oblika nalazimo vrlo dosljednu ikavsku fonaciju.

Kos *i*: *druzihъ* 341c; *druzimi* 232a; *drugim* (Dpl.) 259a; *mnozih* 341c; *v mnozihъ* 343c; *s mnozimi* 342c; *po mn(o)gimъ* 50,3; *mn(o)gim* (Dpl.); 70,7; *mnogimi* (Ipl.) 259a; *k mnogimъ* 306b; *mnoгихъ*, 88,51; *mn(o)gihъ* 300b; *onih* 104,14; *onim* (Dpl.) 241d; *v samihъ*

301b; v *sami*hь 301b; ot *tih*ь 343c; *tih*ь 343c; *vsih* 327c; *vsimi* (Dpl.) 9A,5; 102,6; 342d; po *vsih*ь 343b; *nada vsimi* 77,32; sa *vsimi* 306d; 339b; sь *ednim*ь 301c;

Bar i: *druzih*ь 320b; *meju družimi* 285a; *kolikimi* (Instr. pl.) 287b; *mn(o)zih*' 452d; *mnozih*ь 453a; *onih*ь 104,14; *onim*ь (Dpl.) 301a; o *takih*ь 455d; *tim*ь (Isg.) 456c; po *tih*ь 455b; *vsim*ь 9,2; 118,58; 118,145; 293a; 453c; *vsim*' 110,1; *vsih*ь 129,8; 291b; 291d; 293a; 416c; 449d; 455b; *vsim*ь 9A,5; 146,4; 149,9; 285c; 291a; 453c; 455a; va *vsih*ь 6,8; o *vsih*ь 449d; po v'*sih*ь 455a; *nada vsimi* 77,32; 95,4; *nad vsimi* 88,8; *vsimi* 105,46; 134,5; 293b; 449d; 450a; 456c; s *edinim*ь 384a; z *dvima* 293a;

Ekavizmi su i u deklinaciji zamjeničkih oblika znatno češći u Kos nego u Bar.

Kos e: *meju tema* 258b; *vsem srcem* 110,1; *vsem*ь *srcem*ь 137,1; 237a; *vseh*ь 43,22; 102,2; *vseh* 86,2; 118,99; 129,8; 236d; 242a; *vseh*ь 236c; *vsem*ь 146,4; ka *vsem* 118,128; 146,9; *vsem* 232c (2x); v(a) *vseh* 142,5; v *vseh*ь 110,2; 242a; v(a) *vseh*ь 134,6; va *vseh*ь 234c; v *vseh* 237a; *nad*ь *vsemi* 46,9; *nad*' *vsemi* 234c;

Bar e: *vsem*ь 148,14; *vsemi* 96,9;

3. Prilozi i prijedlozi

Prilozi i prijedlozi koji su na dočetu imali *jat* (-*ě*) često se i pišu s *jatom*, ali ako se on reflektirao, mogao je doći kao -*e* ili kao -*i*. Stari prilog *nyně* dolazi u cijelom korpusu samo s refleksom *e*.

U **Kos:** *nine* 2,10; 11,6; 19,7; 26,6; 76,11; 117,3; 117,4; 128,1; Tako je i s prilogom *dokolě*, složenim od prijedloga *do* i priložnoga -*kolě*, s *jatom* u finalnoj poziciji koji bi se prema pravilu J-M trebao reflektirati u *i*, ali ima *ě* > -*e*: *dokole* 6,4; 88,47; *dok(o)le* 93,3 (2x); Prilog *vnutri* (< *vъn-otrě*) veza je prijedloga i lokativnog oblika koja ima priložno značenje, a ostvaruje se s ikavskom fonacijom *jata*: *vnutri* 306c. Pravičan, ikavski, refleks nalazimo i u prijedloga *razvi* 17,32 (2x); 342c; i *skvozi* 41,5; 65,12, koji se javlja i u liku *skvoze* 259b, a *krome* 236d (2x); 343c samo ekavski.

Iako dočetni *jat* (-*ě*) u priloga i prijedloga Baromić najčešće piše grafemom -*ě*, nalazimo i refleks *e*:

Bar: nine 2,10; 11,6; 16,11; 19,7; 26,6; 38,8; 70,17; 76,11; 93,8; 287b; kade 41,4; razve 17,32 (2x).

4. Glagolska lica

a) 2. i 3. 1. sg. aorista i 3. 1. sg. prezenta

Jat se u ovim oblicima najčešće bilježi grafemom *ě*, a ako su zabilježeni refleksi, oni mogu biti ikavski: vidi (aor.) Kos 32,13; izvoli (aor.) Kos 24,12; 35,4; 43,4; 131,13; 327c; želi Kos 327c; uzrit' vzgorit ... ; oskrbi (aor.) Bar 290b; živi (aor.) Bar 294a; ne postidit se Bar 285b; ili ekavski: vide Kos 96,4; 323d; 257d (2x); povele Kos 148,5; vide Bar 286b.

C) JAT U TVORBENIM MORFEMIMA

1. Imperfekt

U tvorbi imperfekta *ě*²⁰ se najčešće reflektira u *i*. **Kos:** biše (< *běše* < *bě-aše* = 2. 3. sg.) 233a; 234c; 241d; 258a (2x); 259c (2x); 300c; **Bar:** biše 286b; 293a; 301c; 320b; vedihu 286c, ali ima i ekavskih refleksa: beše (3. sg.) Kos 242a; behu (3. pl.) Kos 242a; behota (3. du.) Kos 232d; U Bar nisam našao ekavskih primjera.

2. Imperativ

U množinskim oblicima imperativa nailazimo opet na dvostruku fonaciju *jata* – ikavsku: *otvzrimъ* Kos 2,3; *vzraduim se* Bar 94,1; *idimo* Bar 301d; *pridite* Bar 94,6; 301,d; i ekavsku: *rastrgnemъ* 2,3; *poklonem se* 131,7; *vznesemъ* 33,4; *vzrad(u)emъ se* 94,1; *vskl(i)knemъ* 94,2; *plačemъ* 94,6; *pripadem* 94,6; *vnidem* 131,7; *vznesem* 33,4; Poseban i jedinstven je slučaj imperativa za 1. l. sg., u kojemu je također ekavski refleks *jata*, *o'pademъ* (< *от'падѣмъ* = *ἀποπέσομαι* – Aće vzdahъ vzdajučimъ mně zlo, o'pademъ ubo o' vrug moiъ tačъ) Kos 7,5. U Bar je o'pad(ě)mъ s *jatom* pod titlom pa ne možemo govoriti o njegovu refleksu, ali i tu nalazimo "ostatak oblika 1. l. jed. starog optativa"²¹.

²⁰ Primjeri u kojima je *ě*- dio osnove navedeni su u Građi korijenskih/leksičkih morfema.

²¹ KULJBAKIN navodi takav primjer iz Sin. ps. (*от'падѣмъ*) i dodaje da "isti oblik na ovom mestu nalazimo u Bol. ps. i Pogodinskom ps.", KULJBAKIN, St. M., *Staroslovenska gramatika*, Beograd 1930., str. 117.

3. Komparativ

Jat u morfemima za tvorbu komparativa, ako nije zabilježen slovom *ě* - sl(a)vni^šišie Bar 291a; b(la)ž(e)n^šišie 291a - reflektirao se u jeziku našega korpusa u *e*. Kos: množeiše 77,31; mileiša 233d; slavneišie d(ě)vi 236a; 237c; sveteišie děvi 237c; mladeiši 258a. Bar: množeiše 77,31.

LITERATURA

- BROZOVIĆ, D., *Dva priloga proučavanju Petra Zoranića, 1. O "Plani-nama" kao izvoru za jezična istraživanja*, Zadarska revija VIII-I, Zadar 1959.
- DAMJANOVIĆ, S., *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Znanstvena biblioteka Hrvatskoga filološkog društva, knj. 15., Zagreb 1984.
- HAMM, J., *Današnji susački govor*, str. 71.-75; u monografiji *Govor otoka Suska* ((J. HAMM, M. HRASTE, P. GUBERINA), Hrvatski dijalektološki zbornik, knjiga 1, Zagreb 1956.
- HERCIGONJA, E., *Prilog istraživanju ikavsko-ekavske zakonitosti u čakavštini 15. stoljeća* (na građi Petrisova zbornika iz god. 1468). Radovi zavoda za slavensku filologiju, knj. 18, Zagreb 1983.
- JAKUBINSKI, L., *Die Vertretung des urslav. ě im Čakavischen*, "Zeitschrift für slavische Philologie" I, 1924.
- LUKEŽIĆ, I., *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Izdavački centar Rijeka, 1990.
- MALIĆ, D., *Povaljska listina kao jezični spomenik*. Znanstvena biblioteka Hrvatskoga filološkog društva 17, Zagreb 1988.
- MEYER, K., *Beiträge zum Čakavischen*, "Archiv für slavische Philologie", XL., 1926.
- MOGUŠ, M., *Fonološki kriteriji za određivanje čakavskog narječja*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 13, Zagreb 1973.
- RUŽIČIĆ, G. S., *Jezik Petra Zoranića, Zadarski dijalekt u početku XVI. veka*, Biblioteka Južnoslovenskog filologa 2, Beograd 1930.
- VRANA, J., *Hrvatskoglagoijski blagdanar*, Rad JAZU, knj. 285., Zagreb 1951.

SAŽETAK

JAT U HRVATSKOGLAGOLJSKIM TISKANIM BREVIJARIMA

U radu je opširno prikazan problem reflektiranja glasa *jat* i njegove grafije u hrvatskoglagoljskim tiskanim brevijarima. Služeći se poredbenim i statističkim postupcima autor je utvrdio da postoje velike razlike između *Kosinjskog* i *Baromićeva brevijara* ne samo u refleksu *jata* nego i u njegovoj grafiji. Primjerice, Baromić u Psaltiru četverostruko češće rabi grafem *jat* (ě) nego *refleксе i, e*, a u Kosinjskom su češće bilježeni refleksi. Zatim se pokazuje odnos ikavskih i ekavskih refleksa, proučavaju uvjeti reflektiranja te se rezultati omjeravaju o Jakubinskij-Meyerovo pravilo i navodi da ogromna većina odstupanja *ide* u smjeru ekavske fonacije. I inače podaci pokazuju da je u proučenom korpusu refleks *jata* pretežito ekavski, ali je Baromićev "ikavskiji" od Kosinjskog. To je i razumljivo jer je Blaž Baromić (Senjanin) djelovao u Zadru, a veći broj ekavizama u Kosinjskom brevijaru upućuje na glagoljašku sredinu koja se nalazila sjevernije.